

Waarnemingen aan de herpetofauna van Tunesië in de maand oktober

G. M. M. Foekema
Wouwermanstraat 38, Amsterdam.

Ingezonden december 1975.
Inhoudsoverzicht: inleiding - waarnemingen - samenvattingen per diersoort - arabische namen - literatuurbespreking - summary - literatuur.

INLEIDING

Van 15 tot 30 oktober 1975 werd op 6 plaatsen in Tunesië naar amfibieën en reptielen gezocht. Om een idee te geven van de frequentie waarmee men dieren kan zien wordt bij de beschrijving van de waarnemingen zo veel mogelijk vermeld, hoe en hoelang gezocht werd. Verder waren natuurlijk het weer en het jaargetijde van invloed op de aantallen soorten en individuen die werden waargenomen.

Na een beschrijving van het zoeken op de 6 plaatsen volgen een samenvatting per diersoort, een paragraaf over arabische namen en een paragraaf over literatuur over de herpetofauna van Tunesië.

WAARNEMINGEN

Sousse

Ten oosten van de stad Sousse loopt de Oued Bliban. Deze kleine rivier stond bijna droog, alleen dicht bij zee waren er grote plassen water. De vegetatie langs de oevers was schraal. Ik zocht hier op een onbewolkte dag van 13.00 tot 15.00 uur. In het

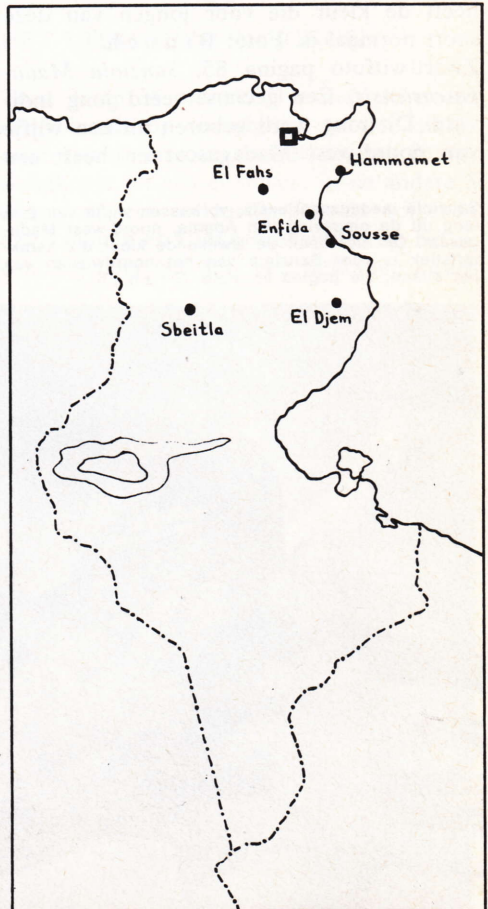

Fig. 1. Tunesië. Ligging van de 6 plaatsen waar naar amfibieën en reptielen werd gezocht. Kaartje: Foekema.

Fig. 2. Sousse. *Rana ridibunda perezii* in de Oued Bliban. Foto: F o e k e m a.

weinige en vies eruitziende water zaten onvoorstelbare hoeveelheden kikkers. Aan de hand van dia's die ik maakte determineerde de heer Sparreboom ze als *Rana*

Fig. 3. Sousse. *Rana ridibunda perezii* in de Oued Bliban. Foto: F o e k e m a.

ridibunda perezii. Verder van zee af werd de hoeveelheid water en het aantal kikkers veel minder. Ondanks zorgvuldig speuren werden er noch in de rivierbedding noch langs de oevers andere amfibieën of reptielen waargenomen dan kikkers.

Ik bezocht de rivier nog eenmaal op een half bewolkte dag. Het aantal kikkers was toen veel kleiner.

Fig. 4. El Djem. Jonge *Psammodromus*. Abnormaal is dat de parietalen elkaar raken, dat komt misschien doordat de dieren erg jong zijn. Foto: F o e k e m a.

Enkele kilometers ten oosten van Sousse, langs de weg naar Tunis, zocht ik op een dag met lichte bewolking gedurende 1 uur langs de zuidkant van cactushagen. Ik zag

1 volwassen en 2 jonge zandlopers, *Psammodromus algirus*.

Aan de ooststrand van Sousse stond het hotel waar wij gedurende onze vakantie logeerden. In de open gaanderij langs de hotelkamers werden 's avonds steeds *Tarentola*

Fig. 5. Sousse. Een 's nachts gevangen *Bufo viridis* werd overdag gefotografeerd. Foto: F o e k e m a.

Fig. 6. Sbeitla. De brede bedding van de Oued Sbeitla. Ondanks onbewolkt weer werd hier geen reptiel gevonden. Foto: F o e k e m a.

mauritanica gezien, 1 volwassen exemplaar en verschillende kleintjes. Overdag zag ik de grote onbeweeglijk in een richel zitten. In de tuin rond het hotel werden door de hotelgasten 's avonds af en toe padden gezien die dan op het wandelpad zaten, het

waren *Bufo v. viridis*. Twee dagen voor ons vertrek kochten we een zaklantaarn om er een aantal gemakkelijk te kunnen vangen, maar we vonden er toen maar twee. Overdag werden er geen padden gezien.

Fig. 7. Tussen Sousse en El Djem. Heel karakteristiek landschap, opname vanuit de trein. Einde-loze olijfgaarden, doorsneden door hagen cactussen en agaven. Foto: F o e k e m a.

Sbeïtla

Op een dag met vrijwel onbewolkte hemel bezocht ik van 9.00 tot 13.00 uur het ruïneveld Sufetula, onmiddellijk ten oosten van het stadje Sbeïtla. Gedurende het bezoek werd steeds op reptielen gelet. Ook werd een kwartier gezocht in en langs de brede bedding van de Oued Sbeïtla. De rivier, die langs het ruïneveld loopt, stond droog. Er werd geen enkel reptiel of amfibie gezien.

El Djem

Na een bezoek aan de amfitheaters in het stadje El Djem wandelde ik een kilometer of twee de stad uit, speciaal om dieren te zoeken. Het was onbewolkt. Het gebied bestaat afwisselend uit olijfboomgaarden en braakliggende grond. Deze laatste is erg spaarzaam begroeid met kleine graspolletjes en verder met eilandjes van een doornig gewas, die zo een 10 à 12 meter van elkaar liggen. Zulke eilandjes zijn een paar meter in doorsnee en ongeveer een halve meter hoog. Het eerste kwartier of half uur dat ik zocht vond ik niets. Wel waren er veel

insecten (vliegen, sprinkhanen en mieren) en grote hoeveelheden slakkenhuisjes. Eindelijk zag ik aan de rand van een eilandje een heel jonge zandloper. Toen ik eenmaal wist waarop ik moest letten zag ik er spoedig meer, uiteindelijk wel een stuk of 15 in de loop van een uur. Ik zag alleen maar jongen, allemaal bij de eilandjes, nooit in het kale gebied tussen de eilandjes. Later zag ik ze ook nog bij een cactushaag langs een olijfboomgaard.

El Fahs

Het ruïneveld Thuburbo Majus, ongeveer 2 kilometer van het stadje El Fahs, werd twee maal bezocht. De eerste maal was het half tot zwaar bewolkt en werd er geen dier gezien. Het tweede bezoek was van 11.00 tot 12.00 uur op een licht bewolkte dag. Tussen de stenen van het ruïneveld zelf werd een gekko gezien, geen *Tarentola*, maar ik weet niet welke dan wel. Verder werd in een grote cactushaag langs het ruïneveld een parelhagedis gezien.

Hammamet

Op een licht bewolkte dag werd van 11.00 tot 14.00 uur gezocht langs de weg van Bir Bou Rekba naar Hammamet en langs een

Fig. 8. El Djem. Braakliggend gebied met een eilandje van doornig gewas van enkele meters in doorsnee. In deze eilandjes leefden de jonge *Psammodromus*. In de verte olijfboomgaarden. Foto: F o e k e m a.

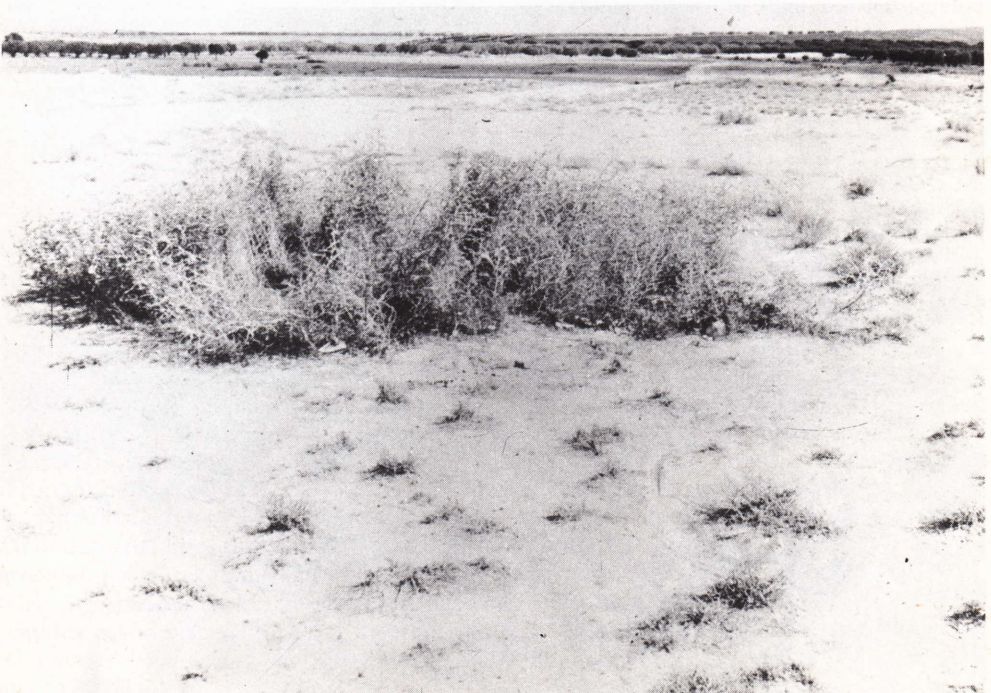

Fig. 9. Hammamet. *Acanthodactylus* sp., overwegend groen en beige met donkerbruine tekening. Foto: F o e k e m a.

rivier die deze weg snijdt. De begroeiing in dit gebied is weelderig, vooral langs de bijna droog staande rivier. Bij de cactushagen langs de weg werd 2 maal een volwassen *Psammodromus algirus* gezien en 2 maal een parelhagedis, *Lacerta lepida*. De parelhagedissen zijn erg schuw en snel, normaliter ziet men alleen maar een grote helder groene hagedis wegschieten. Maar een keer vluchtte een exemplaar in het centrum van een dichte struik en bleef daar zitten, zodat ik hem door de twijgen heen van anderhalve meter afstand goed kon bekijken. Pas toen zag ik dat het om parelhagedissen ging.

In de rivierbedding zag ik voor het eerst een franjeteenhagedis, *Acanthodactylus*. Dit dier zonde zich niet aan de rand van dichte vegetatie maar op het mulle zand van de rivierbedding. Bij het fotograferen rende hij verschillende malen enkele meters weg, na een paar minuten tenslotte verdween hij in een holletje in het zand. *Psammodromus* zaten steeds bij een haag en verdwenen meteen in de vegetatie. Dit klopt allemaal heel mooi met hetgeen M a y e t (1903) zegt over deze twee genera.

In en bij de weelderige vegetatie langs de rivier zag ik verder nog 1 halfwas *Acanthodactylus*, twee *Lacerta lepida*, 1 volwassen en 2 jonge *Psammodromus* en tenslotte op een blad van een agave nog een mij onbekende gekko.

Enfida

Ten oosten van het stadje Enfida werd van 12.00 tot 13.00 uur gezocht op een half bewolkte dag. Ik werd geholpen door twee jongens, maar het weer was te ongunstig. Het braakliggende land tussen de olijfboomgaarden was spaarzaam begroeid

Fig. 10. Hammamet. Rivierbedding met weelderige vegetatie rondom. Hier werden gezien *Psammodromus*, *Acanthodactylus*, *Lacerta lepida* en een onbekende gekko. Foto: F o e k e m a.

met wat uitgedroogde graspolletjes en dezelfde doornige eilandjes als bij El Djem. Er werden alleen 3 volwassen en 3 kleine *Bufo v. viridis* gevonden, midden op de dag. De jongens vertelden dat er vooral in het voorjaar slangen te zien waren, ook verzekerden ze me dat er kameleons bij Enfida voorkomen.

SAMENVATTING PER DIERSOORT

In Tunesië werden in de tweede helft van de maand oktober de volgende amfibieën en reptielen waargenomen.

1. *Rana ridibunda perezii*. Sousse. Honderden exemplaren in de Oued Bliban, dicht bij zee.

2. *Bufo v. viridis*. Sousse en Enfida. In Sousse 's nachts in tuinen, bij Enfida overdag.

3. *Tarentola mauritanica*. Sousse. Op bebouwing, alleen 's nachts actief.

4. *Psammadromus algirus*. Sousse, El Djem, Hammamet. Steeds bij dichte vegetatie. De dieren zijn ruw beschubd, bruin met lichte lengtestreep op de flank, onderzijde begin staart oranje. Parietale schilden raken elkaar niet.

5. *Acanthodactylus* sp. Hammamet. In zand van rivierbedding. Deze soort was groen en beige met donker bruine tekening. Niet uitgesproken ruwe schubben, parietale schilden raken elkaar.

6. *Lacerta lepida pater*. El Fahs, Hammamet. Vlakbij dichte vegetatie.

ARABISCHE NAMEN

Twee tunesische jongens uit Enfida hielpen me aan een aantal arabische namen voor amfibieën en reptielen. Ter vergelijking geef ik ook de arabische namen uit Doumergue (1901), dit zijn namen uit Oran (Algerije). Ze lopen dikwijls niet parallel met de namen die ik te horen kreeg. Bij de vergelijking moet men afzien van het verschil in spelling, daar het om arabische woorden gaat die niet eenduidig met Europese letters zijn weer te geven. Ik liet de jongens de woorden opschrijven en hanteer hier hun spelling. Bij het uitspreken moet men doen alsof men Frans leest. st.

Volgens de jongens kwamen er twee soorten kikkers voor: de "grenouille d'eau" in het arabisch „Jrana", en de grotere "grenouille de montagne", in het arabisch „Oum

Fig. 11. Sousse. *Tarentola mauretanica* in een richel van een gaanderij van een hotel. Foto: F o e k e m a.

Gorgoz". De *Bufo v. viridis* die we vingen rekenden ze tot „Jrana". Doumergue (1901) noemt voor *Bufo v. viridis* „Oum Gueurgeuer" en voor *Rana ridibunda* „Djeranat". Het gaat hier duidelijk om dezelfde arabische woorden, maar kruislings gebruikt.

Voor *Psammadromus* en *Acanthodactylus* werden mij de namen „Boukachach" (spreek uit Boekasjesj) en „Oural" gegeven. *Lacerta lepida* noemden ze „Zarzoumia". Doumergue (1901) geeft de naam

„Zermoumia” juist op voor kleine Lacertidae, de naam „Boulam” voor grote zoals *lepada*. *Tarentola* werd door de jongens „Ouizka” genoemd, de kameleon „Oum Elbouya”. *Domergue* geeft voor deze twee soorten heel andere namen.

Als het algemene woord voor slang werd mij „Ehnash” opgegeven, voor *Cerastes cerastes* „Laffa” en voor *Vipera lebentina* „Bouftira”. *Domergue* (1901) geeft voor beide adders „Lefaâ” en de naam „Bouftera” voor *Naja haje*.

Bij het vragen naar namen liet ik de jongens zoveel mogelijk foto's zien uit de *Lacerta*-herdrukbundel over Noord-Afrika.

LITERATUURBESPREKING

Tunesië is een veel bezocht vakantieland. Ongetwijfeld zal een aantal *Lacerta*-leden er de komende jaren de vakantie doorbrengen en zal er waarnemingen aan de herpetofauna willen doen. Goede literatuur om soorten te kunnen onderscheiden is daarvoor een vereiste. Daarom karakteriseer ik hieronder kort de belangrijkste publikaties die ik ken. *Domergue* (1903). Dit is het standaardwerk over de herpetofauna van Noord-Afrika (Marocco, Algerije, Tunesië). Het is in 1972 herdrukt door Linnaeus Press, Amsterdam, deze herdruk kost ongeveer f 150,—. Het boek telt 400 pagina's. Ik raad niemand aan het speciaal met het oog op een vakantie in Noord-Afrika te kopen, daar is het niet handig en overzichtelijk genoeg voor.

Mayet (1903). Dit is een checklist, dat wil zeggen dat alleen de namen van de voorkomende soorten er in worden genoemd, de soorten worden niet beschreven. Bij elke soort staan vindplaatsen en andere bijzonderheden opgegeven. Het boekje telt 32 pagina's en is dus gemakkelijk te fotokopiëren. De Artis-bibliotheek in Amsterdam heeft het in zijn collectie, Leiden heeft het niet.

Mertens (1929). Een artikel over een reis van enkele weken naar Tunesië, een prachtig voorbeeld van wat men in een paar weken kan zien. *Mertens* verbleef vooral op Djerba en in Gabes, zij die daar heengaan moeten het artikel zeker lezen. Het artikel geeft geen totaalbeeld van de

Tunesische herpetofauna.

Guibé (1950). Hier gaat het om de determinatie van de hagedissen. Het artikel is bondig en overzichtelijk. Onmisbaar voor iedereen die in Noord-Afrika hagedissoorten uit elkaar wil houden. Aanwezig in de Artis-bibliotheek, niet in Leiden.

Domergue (1959). Een checklist met uitsluitend namen en enkele zeer korte opmerkingen over verspreiding.

Marinkelle (1962). Zeer geschikt voor de determinatie van slangen. Overzichtelijk, maar jammer genoeg niet geïllustreerd met tekeningen. Opgenomen in de *Lacerta*-herdrukbundel over Zuid-Europa en Noord-Afrika.

SUMMARY

In Tunisia during the second half of the month October six species of amphibians and reptiles were seen: *Rana ridibunda perezii* (Sousse), *Bufo v. viridis* (Sousse, Enfida), *Tarentola mauritanica* (Sousse), *Psammodromus algirus* (Sousse, El Djem, Hammamet). Arab names for amphibian Hammamet), *Acanthodactylus sp.* (Hammamet) and *Lacerta lepida pater* (El Fahs, and reptile species, given by boys from Enfida, differ from many points from the names given by *Domergue* (1901) for the region of Oran.

Literatuur

- Domergue*, Ch. A., 1959. Liste des Ophidiens de Tunisie, de l'Algérie et du Maroc. Archives de l'Institut Pasteur de Tunis 36, pp. 157-171.
- Domergue*, F., 1901. Essai sur la Faune Herpetologique de l'Oranie. Oran.
- Guibé*, J., 1950. Les Lezards de l'Afrique du Nord (Algérie, Tunisie, Maroc). La Terre et la Vie 1950, pp. 16-38.
- Laurens*, B. L., 1975. Waarnemingen aan de herpetofauna bij Nabeul (Tunesië). *Lacerta* 33, pp. 115-116.
- Marinkelle*, C. J., 1959. Drie skinksoorten van Tunesië. *Lacerta* 17, pp. 64-66.
- Marinkelle*, C. J., 1962. De slangen van Marocco, Algerië, Tunesië en Lybië. *Lacerta* 21, pp. 12-16 en 24.
- Mayet*, V., 1903. Catalogue raisonné des Reptiles et Batraciens de la Tunisie. Exploration Scientifique de la Tunisie.
- Mertens*, R., 1929. Beiträge zur Herpetologie Tunesiens. *Senckenbergiana* 11, pp. 291-310.